

СРПСКИ
МОЛИТВЕНИК

СПОМЕНИЦА
МИЛАНУ РЕШЕТАРУ

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК. СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

ACADEMIA SCIENTIARVM ET ARTIVM SERBICA

SECTIO LINGVISTICA AC LITTERARIA

FVN DATIO „GEORGIVS ZEČEVIĆ“ AD CYRILLICI ABECEDARII VSVM
TVENDVM AVGENDVMQVE

EVCHOLOGION SERBICVM
MEMORIAE MILAN REŠETAR
1512–1942–2012

Acceptum in Sectionis linguisticae ac litterariae conventu x,
qui habebatur die xxvii mensis Decembris, anno mxxvi,
auctoribus Predrag Piper et Jasmina Grković-Major,
illis Academiae sodalibus

Ediderunt

JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR

VIKTOR SAVIĆ

BELGRADI

MMXVI

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ФОНД „ЂОРЂЕ ЗЕЧЕВИЋ“ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ЂИРИЛИЧКОГ ПИСМА

СРПСКИ МОЛИТВЕНИК
СПОМЕНИЦА МИЛАНУ РЕШЕТАРУ
1512–1942–2012

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности,
од 27. децембра 2016. године, на основу реферата академика
Предрага Пипера и академика Јасмине Грковић-Мејџор

Уредници
ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР
ВИКТОР САВИЋ

БЕОГРАД
2016

McHenry

Милан Решетар (Фото: САНУ–Ф 270)

МИЛАН РЕШЕТАР

СЛУЖБА СВЕТОГ КРСТА И СЛУЖБА СВЕТОГ ДУХА У ЋИРИЛИЧКОМ ДУБРОВАЧКОМ МОЛИТВЕНИКУ ИЗ 1512. ГОДИНЕ

Ћирилички молитвеник из 1512. године је заправо *liber horarum*, тј. часослов (богослужбена књига која представља мањи зборник молитава предвиђених за дневни богослужбени круг). У манастирском и парохијском животу часослов је једна од основних богослужбених књига. Часослов свакако користе и верници, а не само свештенство и монаштво. Идеал хришћанског богослужења је и била циклична молитва, која се заснивала на коришћењу псалама, библијских песама и делова Светог писма, којима су се временом додавале и разне химне и молитве.¹ Ово је подједнако важило како за источну, тако и за западну црквену традицију. Свакодневне службе нису само вид личног израза вере, већ су за вернике од суштинског значаја, будући да су повезане са целокупним животом Цркве. Молитва слави тајну спасења, које је за човечанство остварио Христос.²

Ћирилички молитвеник је штампан у Венецији, 1512. године, у штампарији Ђорђа Рускоњија (*Giorgio Rusconi*), на папиру. Штампане је завршено у августу исте године. Молитвеник садржи 140 листова папира (Офичје садржи 128 листова, док молитве свете Бригите садрже 12 листова). Молитвеник није писан уставном ћирилицом, којом су пре њега штампане књиге у Ободској штампарији, и којом је касније у Венецији књиге штампао Божидар Вуковић.³ Писан је пак ћириличким скорописом, тј. западном ћирилицом. Како је у самом његовом називу наглашено, намењен је Дубровчанима.⁴

Два дела молитвеника (Офичје и Молитве свете Бригите) представљају једну књигу, односно једну типографску јединицу штампану у два засебна дела (Офичје је одштампано 2. августа 1512, док су молитве свете Бригите одштампане 10. августа 1512). Могуће је да су ова два дела, како наводи Решетар, свако за себе улазила у продају.⁵

У колофонима оба дела молитвеника даје се име Франческа Ратковића. У помињању уочавају се и мале разлике, пре свега у забележеном презимену. Наиме, на крају Офичја наводи се Франческо Ратковић, док се на крају Молитава свете Бригите помиње Франческо Ратков. На основу

уговора из 1511. године закључује се да је његово презиме било Мицаловић, а име оца Ратко (*Franciscus Ratchi Mizalovich*). Он је био *мештар* (мајстор) који је слагао књигу, уз вероватноћу да је и резао слова. Милан Решетар сматра да је његова улога у том послу била знатно већа, тј. да није само помагао својом руком око књиге режући и слажући слова, већ и да је он преузео трошкове њеног издавања и обавезу да је разноси по нашим крајевима.⁶

Када се обрати пажња на унутрашњу композицију, уочава се подела Молитвеника на неколико делова: 1) календар (тј. месецослов – списак светих по месецима у којима се прослављају); 2) две приступне молитве; 3) Маријина служба, подељена по богослужбеним циклусима у току године; 4) Служба Светог крста; 5) Служба Светог Духа; 6) Покорни псалми; 7) Служба за мртве; 8) Молитве свете Бригите.

Молитвеник је доживео и друго издање 1571. године, које је, такође, штампано у Венецији.

СЛУЖБА СВЕТОГ КРСТА

Служба Светог крста се налази на четвртом месту у Молитвенику (иза календара, две приступне молитве и Маријине службе). На почетку текста дата је рубрика, у којој се говори о овом официјуму, изреченом, наводно, од стране папе Ивана.

¹ Arturo Elberti, *La Liturgia delle Ore in Occidente*, Roma 1998, 207.

² Robert F. Taft, *La liturgia delle ore in oriente e occidente*, Roma 2001, 403.

³ Решетар ову књигу назива Српским молитвеником, док га је савремена хрватска наука, онедавно назвала Хрватским ћириличким молитвеником. Издање: Милан Решетар – Ђиро Ђанели, *Српски молишвеник ог і. 1512*, Два дубровачка језичка споменика из XVI вијека, Београд 1938, XV.

⁴ Милан Решетар, *Језик српскога Молишвеника ог і. 1512*, Глас СКА CLXXVI, 90 (1938), 174.

⁵ Милан Решетар, *Српски молишвеник ог і. 1512*, XIII.

⁶ Милан Решетар, *Српски молишвеник ог і. 1512*, XVIII; уп. Михаило Динић, Три документа о официју штампаном ћирилицом 1512 године, *Историски часопис* II (1949–1950), 109–111.

У Офичју Светог крста за крст налазимо изразе *карсѣи* и *криж*. *Карсѣи* се помиње пет пута, док се *криж* појављује само једанпут. Такође, срећемо осам пута и име Господње као *Исукарсѣи*.

У молитвама се ставља акценат на Христову жртву. Христос је у јутарње време од ученика био остављен и предан судијама који су га потом издали, продали и мучили:

Шѣца мѣдростѣи. истѣина божаствена. бог и-чловѣк истѣ. би ѿ-вриеме ютарње. шѣ знаниехѣ ѿчениковѣ тѣ тако шѣтавленѣ. шѣ жѣдина изданѣ проданѣ и-мѣченѣ.⁷

У целокупном тексту Офичја Светом крсту наглашени су Христово страдање и Христове муке. Посебне песме (молитве), које су предвиђене за часове (први, трећи, шести и девети), управо су главни наглашаваоци значаја Христовог страдања. Молитве Офичја Светог крста заправо су описи тренутака из Христовог страдања који су се догодили у врло прецизно одређене периоде дана, а које је касније Црква почела обележавати у склопу дневног богослужбеног круга.

У молитви првог часа говори се како је Христос кривим сведочењем одведен Пилату, бијен по врату, везан за руке и поплуван:

Ѹ-Вриеме парѣво поведѣнѣ би исѣсѣ ка пилатѣ кривомѣ свидочѣвом ѿ-многа осѣваћанѣ. повратѣ биенѣ рѣке-мѣ везанѣ. лице божѣ поплѣвано. светлостѣ небесѣка ѿгѣдѣна.⁸

У молитви за трећи час се наглашава да је Христос распет у трећи час дана, претходно поруган и обучен у црвену свилу, са постављеном круном од трња на глави, те да је као такав до места страдања носио крст:

Разапѣни ѿпѣахѣ о-трети дѣо дѣе. порѣганѣ. обѣчѣнѣ ѿ-свитѣ царѣленѣ. глава негѣва набѣде-се крѣномѣ тарѣновомѣ. карѣстѣ носи на-рамѣ на-миесѣтѣ шѣ мѣке.⁹

За шести час, молитву прожима тренутак када је Христос распет на крсту и заједно са разбојницима стављен на муке. Дали су му жедном да пије оцат и жуч, и као јагње је узео грехе људи и био поруган, иако је био Бог:

Ѹ-Вриеме шѣсѣтѣ исѣсѣ би карѣстѣ прибиенѣ. и-бии с-разѣбоиниѣци шѣлѣченѣ на мѣкѣ. жѣданѣ жѣочи и-шѣтѣ би напоиенѣ. паганаѣ гриехѣ ѿмивѣ чловѣкѣ и-богѣ такѣ порѣганѣ.¹⁰

У молитви, предвиђеној за девети час, каже се како је Господ издахнуо изговоривши „Ели Ели, лама забатани“;¹¹ Оцу је предао своју душу, а „витез“ је копљем пробио његово ребро. Потом, земља се потресла, док се сунце помрачило:

Ѹ-Вриеме деветѣ гѣсѣподинѣ изѣдѣше ѿпиоће ели ели лама-забатани шѣ ѣшѣ приѣда. Ребра негѣва сѣлицом витезѣ прѣбоде. земља-се таданѣ потресѣ и-сѣшооѣце помарѣча.¹²

Читав официјум је посвећен Светом крсту, и са те тачке гледишта чини се логичним да се говори о страдању и мукама Христовим. Са друге стране, када ове молитве упоредимо са молитвама које се читају у православној цркви, приметимо извесну разлику. И у православној цркви се говори о Христовим мукама и страдању, али се увек у оквиру тога помиње и Васкрсење. То се најбоље уочава у служби на Велики петак, када се обележава Христова смрт. У петнаестом антифону, који се пева на јутрењу Великог петка, каже се:

Днѣсѣ вѣсѣтѣ на дрѣвѣ, ѿже на водѣхѣ зѣмлю повѣсивѣи: вѣнѣцѣмѣ ѿ трѣнѣа ѿблѣгѣтѣа, ѿже ѿгѣловѣ црѣ: вѣ лѣжнѣю багрѣниѣцѣ ѿблѣгѣтѣа, ѿдѣвѣаѣи небо ѿблѣкѣ: зѣшѣнѣиѣ прѣаѣтѣ, ѿже во ѿрдѣнѣе своѣоднѣвѣи ѿдѣма: гѣвоздѣмѣи пригѣоздѣнѣа жѣнѣхѣ црѣковнѣи: копѣемѣ прѣбодѣа ѿнѣ дѣвѣ. поклѣнѣемѣа стѣрѣтѣмѣ тѣоѣм хрѣтѣ: поклѣнѣемѣа стѣрѣтѣмѣ тѣоѣм хрѣтѣ: поклѣнѣемѣа стѣрѣтѣмѣ тѣоѣм хрѣтѣ, покажѣи намѣ ѿ славноѣ тѣвоѣ вѣскрѣнѣе.

(Данас виси на крсту, Онај који је земљу на водама основао, трновим венцем се крунише Онај који је цар анђела, у лажну царску хаљину се облачи Онај који је небо обукао облацима, ударце прима Онај који је у Јордану ослободио Адама, ексерима се прикива женик Цркве, копљем се пробада Девин син: клањамо се страдањима Твојим Христе, клањамо се страдањима Твојим Христе, клањамо се страдањима Твојим Христе, покажи нам и Твоје славно васкрсење).¹³

⁷ Милан Решетар, *Српски молићвеник* *ог* i. 1512, 61.

⁸ *Ibid*, 62.

⁹ *Ibid*, 62.

¹⁰ *Ibid*, 62.

¹¹ *Ibid*, 62.

¹² *Ibid*, 62.

¹³ Јован Живковић, *Зборник црквених ѿсѣлама, ѿсѣлама и молићѣва с ѿумачѣњем значѣња мање ѿзнаѣишѣ рѣчи и с изводом из ѿѣиѣка*, Сремски Карловци 1913, 453.

Теолошки је веома важан крај ове богослужбене песме, где се три пута понавља „клањамо се страдањима Твојим Христе”, али се у финалној позицији молитве додају, а тиме и наглашавају речи „покажи нам и Твоје славно васкрсење”. И у осталим богослужбеним песмама налазимо повезане крст и васкрсење, јер управо Христова крсна жртва добија смисао само и једино васкрсењем. На недељном јутрењу, по шестом гласу пева се:

Крѣтъ тѣбѣ гдѣн, жнзнь н вокрѣнїе людемъ твоимъ ѡтѣтъ, н надѣющеа нанъ, тебѣ вокрѣшлага бѣла нѣшего поѣмъ: помнѣнїи насъ.

(Господе, крст Твој јесте живот и васкрсење Твојим људима; надајући се у њега, певамо Тебе васкрслог Бога нашег: помилуј нас).¹⁴

Или на недељном јутрењу, по осмом гласу (хвалитне стихире), пева се:

Пострадалъ сѣи крѣтомъ, безсѣртнѣи бжествомъ, погрѣвѣнїе прїалъ сѣи трнднѣвное, да насъ свободнѣи ѿ работы вражїа, н ѿ безсмертнѣи ѿ животворнѣи насъ хрѣтѣ бже, вокрѣнемъ твоимъ члвѣколѣбче.

(Пострадао си крстом, нестрадални божанством, прихватио си тродневно погребене да нас ослободиш од робовања ђаволу, и обесмртивши животвориш нас, Христе Боже васкрсењем Твојим, човекољупче).¹⁵

Управо је над Христом извршена, по римском закону, срамна казна, смрт на крсту, коју је он претворио у победу. Проклетство се, како каже Лоски, претворило у благослов.¹⁶ Крштењем се нови хришћанин погружава у смрт како би са Христом заједно и васкрсао. У животу сваког хришћанина „крст и васкрсење сачињавају двоједну стварност, двоједну истину, двоједну силу Спасовог Богочовечанског домостроја обожења”.¹⁷ Без крста нема ни васкрсења. И управо је васкрсење то које крсту и страдању даје потпуни смисао, односно спознају да је животворним крстом откривено спасење (73. канон Шестог васељенског сабора).¹⁸

У Офичју се моли да Бог живима подари помиловање и милост, а мртвима покој и отпуштање грехова, док се за Цркву моли мир и право јединство.¹⁹

СЛУЖБА СВЕТОГ ДУХА

Служба Светог Духа се налази одмах иза Службе Светог крста. У рубрици се наводи да је ово офичје написао папа Бенедикт.²⁰ У овој служби ставља се акценат на силазак Светог Духа на апостоле у педесети дан од Христовог васкрсења. Доста је наглашено и давање милости Божје самом верном народу, као што је био Дух Свети, иначе дат и апостолима:

Све_моги виечнѣи бже дан намъ овѣи славѣ и-милостъ дѣха светога. кою-си ѡченикомъ даѡ твоимъ ѡ-данъ ѡѣ педесетъ дана.²¹

Свети Дух се моли да дође и одбрани и ослободи од зла оне који га у молитви призивају:

Приди дѣше свети деснѣице бже парѣтъ криепости дѣховна. насъ ѡбрани и-словабди ѡѣ а-свиенехъ зала. да-намъ не-наѡди ѡаваѡ паклени допѣшенѣи[мъ] и-словаѡѣненѣи дѣховнѣи[мъ].²²

Овде налазимо паралеле и сличност са молитвом Светом Духу у православном богослужењу, у којој се исто тако моли да Дух Свети дође и усели се у нас и да нас очисти и од сваке нечистоте и да спасе душе наше.²³

Црѣѡ нѣнѣи, ѡѣтѣшнтелю, дѣше ѣстнѣи, ѣже вездѣ сѣи н вѣа ѣсполнаѡнѣи, ѡкрѡвнѣи бѣлѣхъ н жнзнѣи подѣтелю, прїднѣи н вселѣа вѣ ны, н ѡчнѣтн ны ѿ вѣаѡкѣа скѣрнѣи, н ѣпѣи бѣже дѣшы нѣша.

Молитва која се у оквиру овог официјума предвиђа за први час говори о Господу Исусу Христу, и набраја најважније моменте његовог овоземаљског живота (да је рођен од Деве, умро, сахрањен, и васкрсао, тј. по васкрсењу се јавио својим ученицима).

¹⁴ *Октоихъ*, 2, Москва 1906, 94/г.

¹⁵ *Октоихъ*, 2, Москва 1906, 231/в.

¹⁶ Владимир Н. Лосский, *Очерк мистического богословия восточной Церкви – Догматическое богословие*, Москва 1991, 283.

¹⁷ Јустин Поповић, *Домаћинка православног цркве*, III, Београд 1978, 703.

¹⁸ Никодим Милаш, *Правила православне цркве с тумачењима*, 1, Београд–Шибеник 2004, 560–561.

¹⁹ Милан Решетар, *Српски молићвеник од г. 1512*, 61.

²⁰ Овде се мисли на папу Бенедикта XII (1334–1342). Mario Roques, *Deux livres d'heures du XVIe siècle en cyrillique bosniaque*, RÉS XII (1932), 64.

²¹ *Ibid.*, 65.

²² *Ibid.*, 66.

²³ Јован Живковић, *Зборник црквених ѿесама*, 543.

Ща-Диевичные стробе изскарствъ. бни роѣен.
пршпетъ. змьрш. и-покопанъ и зьскарьснвѣ-
ши зченикомъ-се своимъ зказа темьпао дѣха
ствого зченикомъ бни дань.²⁴

Посебно је занимљива реч „темьпао”, која потом следи, јер уноси двоструку могућност тумачења. Решетар је ту ставио знак узвика и једну фусноту, у којој скреће пажњу на постојање разлике у односу на друго издање Молитвеника, које је штампано 1571. године у Венецији. Наиме, у другом издању стоји „тѣмь подао”.²⁵ Према томе, постоје две могућности тумачења: где може бити реч о „темьпао” од латинског *templum* ’храм’ или се пак ради о „тѣмь подао”, како наводи Решетар да стоји у другом издању, односно „њима дао”. Ако се ослонимо на ту другу могућност значења „њима дао”, из тога може произаћи схватање да је Христос помазан Светим Духом, јер само име Христос (грч. Χριστός) значи ’помазаник’, тј. онај који је помазан. У другом случају, ако бисмо се ослонили на прву могућност значења ’храм’ тумачење би било да Христос представља храм у коме обитава Дух Свети, кога он приликом свог Вознесења обећава ученицима, а кога је пак послао у педесети дан по Васкрсењу, односно десети по Вознесењу. Овде би могло доћи и до продубљеног тумачења да Свети Дух бива потчињен и Сину (јер у њему обитава као у храму), што би могло да се интерпретира као помињање *filioque*.

Дакле, Христос је тај који, овде, шаље Светог Духа својим ученицима. И у православној химнографији се јасно напомиње да Господ Исус Христос шаље апостолима Духа Светога, којим они пак освајају васељену, односно да се преко Сина Свети Дух шаље у свет. У православној химнографији није случај, као што је случај у овом Молитвенику, да се заједно са моментима из Христовог овоземаљског живота спомиње и слање Светог Духа,²⁶ док се, са друге стране, у молитвама које се читају на Педесетници на вечерњу то помиње:

Тебѣ молимъсѧ, ѡ ѡца гдѧ и бга и спса нашега їнса
хрѣта, насз радн члкъвз, ѡ нашегѡ радн спсѣнїа
сшѣдшагѡ из небз и коплчнѣшагѡ ѡ дѣха
сѣгѡ и мрїн принодѣбѣ и прелѣбнѣмъ вѣцѣмъ...

члкъвколѣбче, оуслыши ны, вѣнѣже по возне-
сѣнїи гдѧ нашегѡ їнса хрѣта на небсѧ, ѡ сѣдѣнїи
ѡдеснѣю тебѣ бга и ѡца, низпосла сѣгѡ дѣха
на сѣбѧ оучѣнкѣ и аплы...²⁷

(Теби се молимо и просимо од Тебе, Господару човекољупче, од Оца Господа и Бога и Спаситеља нашега Исуса Христа, који ради нас људи и ради нашег спасења сиђе с небеса и прими тело од Духа Светога и Марије увек девојке и славне Богородице...

Човекољупче, саслушај нас у који год Те дан зазовемо, а нарочито у овај дан Педесетнице, у који Господ наш Исус Христос, пошто се узнесе на небеса и седе с десне стране Теби Богу и Оцу, посла Светога Духа на своје ученике и апостоле...)²⁸

Лично својство Светог Духа јесте да он исходи од Оца. Отац преко Сина шаље Светог Духа. „боље је за вас да ја одем, јер ако ја не одем Утешитељ неће доћи к вама; ако ли одем, послаћу га к вама”.²⁹ Вера у Духа Светог, као треће лице Свете Тројице, дефинисана је на Другом васељенском сабору, 381. године у Цариграду, док је Трећи васељенски сабор у Ефесу, 431. године, својим 7. каноном забранио било какво мењање већ донетог Символа вере.³⁰

Проблем о исхођењу Светог Духа и од Сина (израз *filioque* – значи „и од Сина”) јавља се на Западу, крајем IV и почетком V века. Услед јаког утицаја аријанства, желело се нагласити божанство Сина, тиме што се декларисало да је Син примио од Оца све, а тиме и могућност учествовања у исхођењу Светог Духа. У томе је велику улогу одиграо и афрички ретор Марио Викторино, који је дефинисао Светог Духа као узајамну везу између Оца и Сина.³¹ Такође, велику улогу у одређењу *filioque* имали су и Иларије из Поатјеа и Августин Хипонски.³² Августин је говорио да Дух исходи од Оца *principaliter*, тј. од Оца као принципа и извора, и од Сина као из једног принципа (*tamquam ex uno principio*).³³

²⁴ Милан Решетар, *Српски молићвеник од г. 1512*, 65.

²⁵ *Ibid*, 130.

²⁶ Јован Живковић, *Зборник црквених ѡсесама*, 539–547.

²⁷ *Ibid*, 547–548.

²⁸ Иринеј Ђирић, *Недеља свѣше Педесетнице – ѡра-
зничне службе*, Нови Сад 1942, 363.

²⁹ Јн 16, 7.

³⁰ Никодим Милаш, *Правила ѡправославне цркве с ѡу-
мачењима*, 1, 265–266; 298–300.

³¹ Marius Victorinus, *Adversus Arium*, I, 47, 31–33; IV 16, 25–28, *Traittés théologiques sur la Trinité*, I, SC 68, Paris 1960, 330, 546.

³² Ilario de Poitiers, *La Trinità*, II, Roma 2011, VIII, 12; XII, 55; 71–73; 311–312.

³³ Edward Farrugia, *Filioque*, *Dizionario enciclopedico dell’Oriente cristiano*, Roma 2000, 303.

На овај начин Бог је једна суштина, а три Лица. Дакле, поистоветивши суштину са Богом, при том Лица представљајући као својства, Августин је дао предност суштини из које извиру Лица као другостепени елементи. На основу овога Августин даје предност Сину у односу на Светога Духа и сматра да Син заједно са Оцем представља извор Светога Духа – *Filioque*.³⁴ Августинова теологија, која је преко Франака постала теолошко упориште Запада у супротстављању источном богословљу, стварајући велике богословске проблеме, остала је камен спотицања између две Цркве.

*Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, et Spiritus sanctus spiritus esset amborum.*³⁵

Иако је сабор у Ахену, 809. године, у већини био за *filioque*, папа Лав III је, 810. године, наредио да се у базилици светог Петра поставе две урезане сребрне таблице са Никеоцариградским симолом вере без додавања *filioque*. Папа је то учинио, како сведочи и натпис, из љубави и ради одржања православне вере.³⁶

Код православних у Светој Тројици свака личност има своје персонално својство: Отац је нерођен, Син се рађа од Оца и Свети Дух исходи од Оца. Стога, постоји једно начело у Светој Тројици, а то је Отац. За православне *filioque* је било неприхватљиво, јер се на тај начин уводе два начела у Свету Тројицу и тиме руши њено јединство. Сходно томе, у Светој Тројици не могу да постоје два или три почетка или узрока, већ само један, а то је Отац. Јер, у супротном, уколико би постојала два или три почетка, тј. узрока, онда би била два или три Бога, а не један.³⁷ Стога су се источни оци противили схватању о превасходству суштине у односу на личности, истичући да ј е д а н Б о г ј е О т а ц; један Бог није једна безлична суштина. Дакле, то је личност Оца, а према томе можемо рећи да је Бог једна суштина, а три Лица.³⁸ Светоотачка традиција тврди да где год је Син присутан, ту су и Отац и Свети Дух, и где год је Свети Дух, ту су присутни и Отац и Син. Другим речима, уколико уклоните Тројицу, Бог не постоји, јер једини начин да постоји Бог јесте: као Тројица.³⁹

ТЕМА ОПРОСТА

У рубрикама које се налазе на почетку оба официја, која смо видели, стоји индикација да ко год изговори ово официје у време када је предвиђено, има одређени временски период опроста.

У Служби Светом крсту стоји: „*ѿкѡ ѿогѣ рече ѡве риечи сваки дань на-врѣме своѣ има ѿро-щеньѡ ѿисѡѡѡ ѿогиѡѡ*“;⁴⁰ док је у служби Светом Духу „*ѿкѡ ѡ рече иедьномь на-дань з-девоци-номь ѿри ѿисѡѡѡ и-четѡрьдесѡѡѡ гана има ѿрощеньѡ*“.⁴¹

Појам опроста (индулгенција) својствен је западној цркви. Своје порекло води из средњовековног права, тачније из царских амнестија, које су вршене на Васкрс, а о којима пак имамо помена у Теодосијевом кодексу *De indulgentiis criminum* (СТh. IX 38).⁴² У почетку су се упоредо са овим изразом користили и синоними *paenitentia*, *donatio*, *condonatio*, *remissio*.⁴³

У историји цркве, у VI и VII веку, бивало је случајева да је одређена особа преузимала на себе епитимију друге особе. Постојала је и пракса замене одређене епитимије неком другом. Уместо строгих постова или молитава, неки су их мењали милостињом или ходочашћем у Јерусалим или Рим или на гроб светог апостола Јакова Зеведејева (Сантјаго де Компостела у Шпанији).⁴⁴

Од XI–XIII века почињу да се јављају и *litterae remissionis*, тј. разрешне грамате, које су давали римске папе, папски легати, или епископи или пак игумани. Важан период развоја индулгенција био је у време крсташких ратова, када су папе влашћу светих апостола Петра и Павла давали разрешење од епитимије и отпуштали грехове. И Први латерански сабор (1123), у свом 11.

³⁴ Јован Зизјулас, *Доѡмаѡске ѡеме*, Нови Сад 2009, 243–244.

³⁵ S. Augustinus, *De Trinitate*, XV, 17, 29, PL 42, Paris 1845, 1081.

³⁶ Јустин Поповић, *Доѡмаѡшка ѡ православне цркве*, I, Београд 1932, 196; Јован Зизјулас, *Доѡмаѡске ѡеме*, 239.

³⁷ Јустин Поповић, *Доѡмаѡшка*, 196.

³⁸ Јован Зизјулас, *Доѡмаѡске ѡеме*, 147–160, 246; Јован Зизјулас, *Еклисиолошке ѡеме*, Нови Сад, 2010, 136–138; Георгије Флоровски, *Твар и ѡварносѡѡ*, Теолошки погледи, 1–4, Београд 1991, 69–78.

³⁹ Јован Зизјулас, *Хрисѡѡс, Свеѡѡѡ Дух и Црква*, Теолошки погледи, 1–4, Београд 1991, 90–91; Јован Зизјулас, *Доѡмаѡске ѡеме*, 150.

⁴⁰ Милан Решетар, *Срѡски молиѡвеник ог ѡ. 1512*, 61.

⁴¹ *Ibid.*, 65.

⁴² „Ob diem paschae, quem intimo corde celebramus, omnibus, quos reatus adstringit, carcer inclusit, claustra dissoluimus. Adtamen sacrilegus in maiestate, reus in mortuos, ueneficus, siue maleficus, adulter raptor homicida communionem istius muneris separentu”, *Code Thodosien IX*, 38, 3, *Code Thodosien I–XVI, Code Justinien, Constitutions sirmondiennes*, II, SC 531, Paris 2009, 184–193; Pierre Adnès, „Indulgences”, DS, VII–2 Paris 1971, 1713–1728; Etienne Magnin, *Indulgence*, DTC, VII–2, Paris 1923, 1594–1636.

⁴³ Михаил С. Иванов, Елена В. Казбекова, Владимир В. Тюшагин, *Индулгенция*, Православная Энциклопедия XXII, Москва 2009, 632.

⁴⁴ Михаил С. Иванов и др., *Индулгенция*, 633.

канону, говори о индулгенцији витезова, који су се борили у Светој Земљи. И Бернард Клервоски је употребљавао термин индулгенција, у значењу ослобођења од епитимије за све грехе који су исповеђени скрушеним срцем.⁴⁵ Исто тако, папа Иноћентије III је на Четвртом латеранском сабору (1215), објављујући нови крсташки рат, изрекао да ће сви исповеђени греси онима који буду учествовали у походу, бити опрошени.⁴⁶ То је касније и било потврђено и на Првом и Другом лионском сабору (1245. и 1274).

Велики утицај на богословски развој индулгенција дао је Анселмо Кентерберијски. Он је сматрао да се греси не могу тако лако опростити, већ је неопходан и један вид казне. Тома Аквински је заступао мишљење да је из Божје милости дошла и могућност да се ослободи од временске казне. Управо је сам Господ поверио Цркви да *везује и разрешава* грехе и та власт кључева (*potestas clavium*) омогућава и ослобађање од кривице и вечне казне за грех. Папа Климент VI је, 1343. године, званично прогласио учење о бесконачним заслугама Христа, Богородице и светих, које чува Црква, а које су поверене Петровом наследнику да њима руководи.

Црквени ауторитет преко индулгенције (посредством неког доброг дела или молитве) из црквене ризнице даје вернику разрешење пред Богом од временске казне, сразмерно одређеном добром делу или молитви коју је учинио.⁴⁷ Како говори Тома Аквински, верник, тражећи опрост, врши апелацију заједничким црквеним добрима (добрим делима) како би могао касније да отплати свој дуг.⁴⁸ Током времена долазило је до великих злоупотреба у вези са индулгенцијама, па су оне и продаване.⁴⁹

Дубровачки ћирилички молитвеник је, како се и види по молитвама које се у њему налазе, намењен католичком црквеном подручју. Његов велики значај није само у томе што је штампан ћирилицом, већ свакако и у томе што је једна од најстаријих ћириличких штампаних књига. Вредно је помена и то да је овде у питању прва књига која није штампана црквеном уставном ћирилицом.

Истовремено, многе молитве које се налазе у овом молитвенику су веома сличне молитвама које се користе у православној цркви. Међутим, ако је којим случајем било покушаја да се искористи међу православним живљем у Приморју (будући да је писан ћирилицом), он сигурно није наилазио на олако прихватање од стране православних, јер се по много чему одмах запжало да се ради о католичком молитвенику. Најочитије је било видети већ у самом садржају да постоје службе и официјуми који се не држе у православној цркви. Довољно је било, исто тако, видети календар (месеослов) који се у самом Молитвенику налазио, и увидети имена многих светих који се у православној цркви не славе. У складу с тим, у самим службама користе се многи латински изрази, који се пак у православном богослужењу и међу православнима, не користе. У раду смо показали и да у двома службама (Светог крста и Светог Духа) постоје теолошка учења која су типична за Католичку цркву (*filioque* и индулгенције), а која су несагласна са православним учењем. Истина, учење о *filioque* није експлицитно наведено, али се под одређеним условима може назрети. Индулгенције су, с друге стране, очито наведене у поглављима обе анализиране службе.

⁴⁵ S. Bernardus Clarae-Vallensis, *Epistula CCCLXIII*, PL 182, 567: „Suscipite crucis signum, et omnium pariter, de quibus corde contrito confessionem feceritis, indulgentiam obtinebis”.

⁴⁶ *Expeditio pro recuperanda Terra Sancta*, Mansi 22, 1067: „plenam suorum peccaminum, de quibus veraciter fuerint corde contriti et ore confessi, veniam indulgemus”.

⁴⁷ Charles Journet, *Teologia delle indulgenze*, Milano 1966, 51.

⁴⁸ *Ibid*, 48.

⁴⁹ У новије доба индулгенције су формулисане од стране папе Павла VI, (*Indulgentiarum doctrina* од 1. јануара 1967. године) и у Кодексу канонског права из 1983. године (канони 992–997). Постоје два типа индулгенције: потпуна и делимична. Канон 992. дефинише индулгенцију као ослобађање од временске казне за грехе чија је кривица већ опроштена. Другим речима, даје се опроштај вернику под одређеним условима преко Цркве, од блага које су учинили Христос и светитељи. *Codice di Diritto Canonico e leggi complementari comentato*, Roma 20044, 660–661.